

Litteraturgranskningar

HENRY BÄCK: *Den utrikespolitiska dagordningen. Makt, protest och internationella frågor i svensk politik 1965–1973.* Stockholm: Stockholm Studies in Politics 14, 1979.*

I avhandlingen *Den utrikespolitiska dagordningen* studeras protest och protestaktiviteter som en del av den politiska beslutsprocessen i Sverige. Avhandlingen är baserad på ett teoretiskt resonemang kring hur politiska sakfrågor placeras på det politiska systemets sk dagordning. Enligt avhandlingens hypoteser kan den politiska aktiviteten på protestarenan förväntas skilja sig från andra arenor. Den politiska aktiviteten i en viss sakfråga kan också förväntas uppträda tidigare på protestarenan än på andra arenor.

Hypoteserna prövas med hjälp av innehållsanalys av det politiska sakinnehållet på protestarenan, av svensk pressdebatt och genom ett studium av de politiska partiernas agerande. Undersökningen inriktas därvid på internationella frågor, och därvid särskilt på Indokina-kriget, Biafrakriget och förhållandena inom öststaterna.

Henry Bäck är en orädd och ambitiös forskare som valt att behandla ett stort problemkomplex. På ett ställe i avhandlingen förekommer rubriken "Att innehållsanalysera hela samhället". Läsaren får lätt intrycket att Bäck egentligen velat göra något sådant. Som Bäck själv konstaterar (s 98) är en innehållsanalys av hela samhället inte möjlig att utföra, utan en mängd avgränsningar måste göras och ett urval av väsentliga företeelser måste komma till stånd. Den ambitiösa uppläggningsen och de svårbemästrade urvalsproblemen utgör ett dilemma för författaren. Avhandlingens brister har sin upprinnelse i att författaren inte alltid hittat en utväg ur detta dilemma.

Frågeställningar

Avhandlingens syfte är att använda protesten för att belysa samhällets maktrelationer (s 2). Syftet är inte att söka protestens orsaker eller att söka dess konsekven-

ser. Protestens orsaker behandlas dock i ett omfattande inledningskapitel i form av en litteraturstudie. Den inledande syftesformuleringen är relativt oprecis, och läsaren får på detta sätt inte veta vad som avses med "belysa" och med "maktrelationer". Läsaren får ge sig till tåls ytterligare åttio sidor, innan Bäck återvänder till en diskussion av vad som egentligen är avhandlingens syfte.

I avhandlingen skall två hypoteser, den *statiska hypotesen* och den *dynamiska hypotesen*, prövas (ss 85 ff). Den statiska hypotesen anger likheter och skillnader mellan "problem i verkligheten", "protest", "beslutsprocess" och "beslut", vilka utgör några av författarens huvudkategorier. Likheterna och skillnaderna beror av vilka sakfrågor som förekommer på arenorna, bl a om någon synlig beslutsprocess förekommit eller ej. Hypotesen formuleras i stor utsträckning med hjälp av statistiska likhetsmått och ges ingenstans en verbal formulering.

Den dynamiska hypotesen formuleras i form av en tidssekvens (s 93):

problem → protest → beslutsprocess → beslut

Pilarna antyder en kausal relation som dock ej skall behandlas (s 234). Hypotesen – i form av en tidssekvens – är rimlig, möjligen något trivial. Missnöje med ett problem leder ofta till att en politisk beslutsprocess sätts igång. Å andra sidan förekommer ofta protester, när beslut redan fattats i en fråga. Ibland, men långtifrån alltid, inleds då en ny beslutsprocess. Situationen är således möjligen mer komplicerad än vad hypotesen antyder, något som också författarens egna resultat antyder.

Klassificeringar

På flera ställen i avhandlingen konstruerar Bäck klassifikations-schemata för att bringa reda bland sina data. De intressantaste bland dessa schemata återfinns i kapitlet *Problem i verkligheten* (ss 105 ff) och behandlar bl a frågor kring socialism och imperialism. Bäck framhåller att begreppen har sin "utgångspunkt i marxistiskt färgade teoretiska föreställningar".

* Denna anmälan utgör en förkortad version av min fakultetsopposition av den 17 december 1979.

Avsikten med Bäck's centrala klassifikationsschema är att urskilja olika huvudtyper av politiska relationer. De kapitalistiska och socialistiska staterna uppvisar därvid skilda mönster. Definitionen av *socialism* blir således väsentlig.

"De samhällen där de undre skikten tagit herraväldet" är enligt Bäck's framställning socialistiska (s 108). Vad som avses med de undre skikten förklaras dock inte närmare. Däremot får läsaren veta att de undre skikten har makten i Sovjetunionen, Tjeckoslovakien, Polen, DDR m fl östeuropeiska länder. En definition är i princip aldrig felaktig, men den kan vara mindre användbar. Om Sovjetunionen utan närmare analys definieras som ett land där de undre skikten har makten, blir definitionen oanvändbar.

Enligt Bäck's uppfattning kan det råda en "harmonisk relation" mellan de socialistiska staterna och de undre skikten i de kapitalistiska länderna (s 109). Tyvärr förklarar inte Bäck närmare vad som avses med detta. Möjligen avser han att det råder en harmonisk relation mellan Sovjetunionens kommunistiska parti och de fattiga i Sverige, eller att en sådan relation finns mellan den tjeckoslovakiska staten och de färgade i USA.

Bland de politiska relationer som Bäck urskiljer återfinns "Icke-antagonistiska relationer, typ 2". Dessa avser relationer mellan och inom socialistiska stater. Sådana relationer anses vara icke-antagonistiska, dvs inte baserade på någon reell konflikt utan lösbara inom systemets ram.

Enligt Bäck's sätt att uppfatta problemen skall således konflikten mellan Sovjetunionen och Ungern 1956 och konflikten mellan Sovjetunionen och Tjeckoslovakien 1968 vara av icke-antagonistisk natur. Samma sak torde gälla händelserna i Polen 1981. I samtliga dessa fall löstes konflikterna med militära medel, något som knappast brukar förknippas med harmoniska politiska relationer.

Bäck's klassifikationsschema på basis av begreppen socialism, harmoni och icke-antagonism är oklart och föga lämpligt. Schemat har stor betydelse för den senare empiriska undersökningen och dess tillförlitlighet. Min huvudinvändning mot avhandlingen riktas mot sättet att klassificera politiska relationer.

Urvalsproblem

På grundval av resonemangen om socialism och harmoni väljer Bäck ut tre områden för närmare studium i det empiriska avsnittet:

1. Vietnamkriget, som är ett exempel på en imperialistisk relation.
2. Biafrakriget, som var en icke-antagonistisk motsätt-

ning av typ 1, dvs mellan två kapitalistiska periferistater.

3. Förhållandena inom och mellan de socialistiska staterna, som skall utgöra ett exempel på icke-antagonistiska motsättningar av typ 2.

Bäck framhåller att de utvalda områdena representerar olika typer av internationella relationer. Detta är möjligt korrekt, men skillnaderna är så stora mellan dessa områden att det förefaller svårt att göra några meningsfyllda jämförelser. Sålunda omfattar område 3 majoriteten av jordens befolkning under hela undersökningsperioden, medan område 2 var ett begränsat kortvarigt krig. Om andra områden valts ut, kunde de empiriska resultaten ha blivit annorlunda.

Ett annat exempel på hur urvalsproblemet hanteras återfinns i kapitlet Pressdebatten (ss 157 ff). Följande material väljs ut:

1. Ledare, ej andra artiklar.
2. Storstadstidningar, ej s k landsortstidningar.
3. Vissa storstadstidningar, ej mindre storstadstidningar.
4. 10 % av materialet i Skytteanska pressarkivet.
5. Endast utrikespolitiska ledare.
6. Göteborgs-Tidningen exkluderas.

Här torde flera möjligheter till urvalsfel föreligga. Bäck likställer dock urvalet med ett obundet, slumpmässigt urval.

Även på andra områden görs olika typer av urval. Vissa indikatorer på beslutsprocess väljs ut. Tidningen Dagens Nyheter utnyttjas som enda källa för mätning av protestaktiviteter. Väljararen exkluderas från analysen av beslutsprocessen. Urval görs ur utrikesdebatterna.

Ett visst fel kan alltid uppstå som resultatet av ett urvalsförfarande. När urval i flera steg och i flera sammanhang måste göras, kan ett *ackumulerat urvalsfel* som kraftigt påverkar resultatet uppstå.

Resultat

Avhandlingens båda hypoteser får svagt stöd genom den empiriska undersökningen. Möjligen är det mer korrekt att säga att resultatet är osäkert.

Den statiska hypotesen kan egentligen inte verifieras. Orsaken till detta står, enligt författarens egen tolkning, att finna i att operationaliseringen av "beslut" var olämplig (s 219). Det har inte gått att observera de viktiga s k A2-frågorna, dvs beslut utan beslutsprocess. Bäck ändrar då förutsättningarna för sin hypotesformulering och exkluderar A2-frågorna. Resultatet blir då bättre.

Också den dynamiska hypotesen får osäkert stöd.

Proteströrelsen har sannolikt övervärderats. Pressdebatten är samtidig med protestaktiviteten. En viss besvikelse kan inställa sig hos läsaren, när denne konstaterar att resultatet är mycket osäkert, trots att ett så omfattande förberedelsearbete nedlagts.

Det bestående intrycket från läsningen av Henry Bäckes avhandling härrör från den energiska och sakkunniga metoddiskussion som förs på åtskilliga ställen. Bäck ger aldrig upp inför de svåra metodproblemen; han finner alltid en acceptabel lösning. Få statsvetenskapliga undersökningar präglas av en sådan metodmedvetenhet som Bäckes avhandling. De protester som kan riktas mot avhandlingen rör enskilda metodproblem och bör inte överskugga avhandlingens förtjänster.

Jan Åke Dellenbrant

HANS-HENRIK HOLM: *Hvad Danmark gør . . . En analyse af dansk u-landspolitik*. Århus: Politica 1982.

Biståndspolitik och annan u-landspolitik hör troligen till de områden inom politiken som oftast kritiseras och därtill både av folk i gemen, av forskare och av politiker. I de nordiska länderna har kritiker bl a hävdats att ländernas politik utgör ett dubbelspel: fagra ord kombineras med egenintressenas primat i praktisk politik.

Sådana tankar återfinns också i Århus-forskaren Hans-Henrik Holms bok "Hvad Danmark gør . . .". Titeln anspelar på ett citat från HC Andersen, "Hvad fatter gør, er altid det rigtige" – är det som Danmark gör på u-landspolitikens område alltid det riktiga? Även om Holm inte gör anspråk på att besvara denna fråga, är hans syfte ändå ambitiöst. Han vill beskriva vad Danmark gör och förklara varför man gör på detta sätt.

I denna anmälan kommer jag först att redovisa innehållet i Holms bok. Hur beskriver han Danmarks u-landspolitik? Hur förklarar han u-landspolitikens inriktning? Därefter kommer jag att ta upp några punkter i den "teoretiska ram" som författaren ger. Slutligen ämnar jag diskutera de metoder som Holm använder för att få svar på sina frågor, samt föreslå en alternativ metod.

Den som förväntar sig en detaljerad redovisning av Danmarks politik mot u-länderna i linje med det arbete som Olof Stokke utfört om Sveriges biståndspolitik¹ kommer att bli besviken på Holms bok. Här finns få tabeller och inga detaljer om länderval, sektorsval och finansiella ramar. Den beskrivning som ges av utveck-

lingen av dansk politik är kortfattad och visar på tendenser i politiken. Holm är intresserad av vilka faktorer som påverkat politikens utformning. Detta gör studien mer intressant än en ren beskrivning hade varit.

Holm karakteriserar dansk u-landspolitik som en "reaktiv balanspolitik". Med detta menar han en försiktig och pragmatisk status quo-inriktad politik som utmärks av att landet tar få egna initiativ, men gärna stöder andras medlarinsatser, att man undviker konfrontation och att man är positiv till internationellt samarbete. Dansk u-landspolitik saknar en självständig profil. När politiken, som svar på yttre och inre krav, förändras, sker det genom en försiktig anpassningsprocess.

Författaren konstaterar att tre principer varit förhärskande under hela u-landspolitikens historia²: balansprincipen, neutralitetsprincipen och renomméprincipen. Politikerna har hela tiden försökt samtidigt tillmötesgå såväl danska intressen som u-ländernas intressen och andra internationella önskemål. Denna balansgång har man sökt klara genom att bedriva en (förment) neutral politik. Den skulle vara neutral i fråga om mottagarländer, dvs inte ställa några politiska villkor, men också internt i Danmark såtillvida att man skulle undvika att politisera dessa frågor. Uppdelningen av dansk bistånd i en femtioprocentig multilateral andel och en lika stor bilateral andel, är också att hänföra till denna princip. I sin tur gagnar neutraliteten på biståndsområdet Danmarks internationella rykte, som politikerna lagt stor vikt vid.

Holm menar att de många krav som ställs från olika inhemska grupper på u-landspolitik, kopplade till de många hänsyn man måste ta till internationella intresser och deras krav, gör att politiken med nödvändighet blir reaktiv och försiktig. Danmark för en "reaktiv balanspolitik".

När Holm vill förklara varför Danmark agerar på detta sätt stöder han sig på en "teoretisk ram". Med utgångspunkt i de sk interdependensteorierna hävdar han att grunden för en förklaring måste ligga i en analys av utvecklingen i det internationella systemet under tidsperioden. Till denna lägger han sedan en analys av interna förhållanden. Man måste studera beslutsprocessen och framför allt vilka aktörer som uppträder där, framhäver Holm.

Han stannar för att undersöka följande förklaringsfaktorer:

- tendenser i det internationella systemet
- den interna ekonomiska strukturen och resurserna
- partier och allmän opinion
- intresseorganisationer

Tillsammans taget ger denna analys, menar Holm, *ramarna* för vad Danmark kan göra i sin u-landspolitik.

De externa faktorerna får en undanskymd plats i analysen. Holm påpekar att förhållandet till USA kan ha påverkat Danmarks politik, men tillstår att NATO:s och EG:s betydelse inte behandlas särskilt ingående. Jag tror det hade varit av stort värde om Holm inkluderat en undersökning av organisationsdeltagandets konsekvenser. Påståendet att medlemskapet i EG förändrat Danmarks politik hade varit värt att undersöka i detta sammanhang.³

Danmark är, hävdar Holm, i viss utsträckning ekonomiskt beroende av omvärlden, men mera av andra länder än av u-länder. Dessa är snarast att se som reservmarknader och reservleverantörer för danskt näringsliv. De externa beroendena skapar således bara en grov ram för u-landspolitiken.

Den allmänna opinionen i Danmark har heller inte någon betydande plats i att förklara politiken, anser Holm. Problemet för politikerna har istället varit att *skapa* en opinion för en stor biståndssatsning. I enskilda fall har visserligen opinionsyttringar påverkat besluten, men i allmänhet har beslutsfattarna kunnat agera utan att behöva snegla på opinionen.

Partipolitiken kan inte heller den förklara Danmarks agerande. Holm konstaterar en bred enighet och menar att sakområdet kan sägas ha varit avpolitiserat. Under senare år har dock en tilltagande politisering ägt rum.

Intresseorganisationerna ägnas särskild uppmärksamhet. Det danska organisationssystemet på u-landsområdet delas upp i tre kategorier: näringslivets organisationer, humanitära organisationer och "rena" u-landsorganisationer. Bl a genom systemet med organisationsdeltagande i olika råd och nämnder på biståndspolitikens område har samtliga de tre typerna varit mycket aktiva i beslutsprocesserna. De upplever sig ha goda kontakter med beslutsfattarna.

Holm tar också upp frågan om dessa goda kontakter innebär att organisationerna också *påverkar* politiken. Här skiljer sig kategorierna. Den ideella organisationen Mellempøkeligt Samvirke sägs föra en defensiv politik, utan nämnvärt inflytande på statens politik. Det är arbetsmarknadens organisationer som, i kraft av sin allmänna politiska tyngd, kan influera besluten. Holm påpekar visserligen att näringslivet är splittrat i sina intressen, att olika delar av det motverkar varandra, och att u-landspolitiken oftast är ett sekundärt intresse, men menar ändå att näringslivet och fackföreningarna spelat en avgörande roll vid utformningen av u-landspolitiken.

Sammanfattningsvis menar Holm att ekonomiska beroenden och resursproblem, kombinerat med administrativ stöthet och, inte minst, intresseorganisationernas krav sätter mycket snäva ramar för dansk u-landspolitik.

I sin jämförelse mellan Danmark, Sverige och Norge konstaterar Holm att det trots stora likheter i u-landspolitiken existerar vissa klara skillnader. Dessa anses för det första bero på den allmänna utrikespolitiska linjen: Norge har valt en atlantisk, Sverige en nordisk och Danmark en europeisk orientering. NATO-medlemskapen och Sveriges alliansfrihet spelar in. För det andra förklarar de olika ekonomiska situationerna skillnaderna. Den ekonomiska krisen drabbade Danmark tidigt och hårt. Norge har sin olja. Holm förutser emellertid en konvergens i politiken mot u-länderna allt efter som de ekonomiska besvärligheterna även drabbar Sverige och Norge. Näringslivets intressen kommer mer och mer att sätta spår i staternas politik.

Författaren avslutar med att rekommendera en integrerad, konsekvent, effektiv och u-landsorienterad politik. En sådan skulle kräva ökad koordinering (Holm vill ha en "u-landsombudsman"), ett samarbete med ett fåtal u-länder inriktade på fördelningspolitik, en satsning på utvärderingar av politiken (sådana saknas idag) och en ny målsättning. Holm vill ha en politik som strävar till att ge ett fattigt land möjlighet att själv ändra på sin strukturella position.

Uppläggningsen av Holms bok är klar och konsekvent genomförd. Den teoretiska ramen ger stadga åt framställningen. Blandningen av globala och inhemska förklaringsfaktorer kan dock vara förvirrande, särskilt som de externa faktorerna ägnas en markant mindre uppmärksamhet. Urvalet av faktorer kan också tyckas godtyckligt och snävt. Dessutom kan man fråga sig om avsnittet om "tilpasning og balance" verkligen är nödvändigt. Nyttan av att sätta etiketter på staters politik är tvivelaktig, och författaren påpekar dessutom själv att dansk politik både har karaktäriserats som "passiv", "anpassande" och "aktiv", förutom som en "balanserande" politik. Därmed täcks alla de möjligheter Holm tar upp, utom formen "dominerande" politik. Om en sådan tvekan kan råda, är värdet av begreppsexercisen ovisst. Lägg här till en viss oklarhet i begreppsapparaten. Hur ska man tex skilja mellan dessa olika former för utrikespolitik? De definieras utifrån antalet krav som ställs på beslutsfattarna, och varifrån kraven kommer. Hur ska detta mätas? Notabelt är att författaren själv hänvisar till statens *beteende* när han vill visa att Danmarks politik är balanserad.

Holm kallar sin metod för "ramanalys". Tillvägagångssättet att i en analys gradvis sätta upp allt fler restriktioner för statens handlingsfrihet verkar rimligt. Mer tveksamt är om resultatet blir "förhållandevis precisa" slutsatser om landets beteende. Restriktionernas omfång kan nog vara stort, men ändå torde de lämna så stort manöverutrymme att eventuella prediktioner torde

bli av generell och vag natur. Författarens angivande av vad som måste undersökas för att ge en säker förutsägelse i konkreta fall (s 160) innebär också ett steg från en generell ramanalys till en djupstudie av ramarna i det speciella fallet.

Över huvud taget synes Holms explicita förkastande av fallstudiemetodik vara förhastat. Holm menar att man genom en sådan analys förlorar helhetssynen och möjligheten att dra generella slutsatser om dansk u-landspolitik (s 65). Detta är en felaktig bedömning – om den jämförande fallstudie man utför är övertänkt och systematisk. Ett antal djupstudier, utnyttjande samma frågeställningar och metod i samtliga fall, av ett väl motiverat urval av beslutssituationer torde ge ett både exaktare och vetenskapligt intressantare resultat än en "ramanalys".⁴ Urvalet kan baseras på så lika fall som möjligt, eller på "avvikande" fall och ha till syfte att upptäcka nyckelvariabler och "missing components". Samtidigt tillfredsställs krav på precision och diskriminering. Fallstudiens resultat kunde kompletteras med översiktliga undersökningar, tex av kvantitativ natur. Jag är medveten om materialproblemet, men tror ändå att en jämförande fallstudie är ett gott alternativ.

"Hvad Danmark gør . . ." är en intressant bok, särskilt för dem som är intresserade av de politiska faktorernas roll i u-landspolitiken. Här fyller den en lucka. Bokens värde minskas dock genom frånvaron av egna empiriska studier. Författaren baserar sina slutsatser på sekundärlitteratur och enskilda uttalanden, vilket gör att boken ibland ger ett ytligt intryck. Holm utnyttjar också en teknik, där han i vissa kapitel hävdar att "i kapitlet innan visade det sig att . . .". Går man tillbaka i texten visar sig underlaget för sådana säkra slutsatser ofta vara magert.⁵ Att slutsatserna sedan tycks både rimliga och överensstämmande med annan forskning⁶ förtar inte intrycket.

Ole Elgström

Noter

- ¹ Olof Stokke: Sveriges utvecklingsbistånd och biståndspolitik. Motala 1978.
- ² Det framgår inte helt klart om det rör sig om av politikerna upprättade principer eller om författarens egen konstruktion. Det senare verkar troligt.
- ³ Jfr resonemangen i Ole Elgström: Aktiv utrikespolitik, Lund 1982, särskilt kapitel VI avsnitt 3.2.
- ⁴ För en utförlig beskrivning av en typ av ansats vid jämförande fallstudier, se A L George: Case studies and theory development, i P G Lauren, ed: Diplomacy, New York, The Free Press 1979.

- ⁵ Tesen om intresseorganisationernas basala och partiernas obetydliga roll för politiken synes inte välbelegd. Här tror jag att fallstudier kunde ha givit ett bättre underlag för preciserade, säkra slutsatser.
- ⁶ Jfr tex med mina egna slutsatser i Aktiv utrikespolitik, Lund 1982, kapitel VIII och IX.

HÅKAN HOLMBERG: *Folkmakt, folkfront, folkdemokrati. De svenska kommunisterna och demokratifrågan 1943–1977*, Studia Historica Upsaliensia 122, Uppsala: Almqvist & Wiksell International 1982

Uppsalahistorikern Håkan Holmberg har genomfört en undersökning av de svenska kommunisterna och demokratifrågan 1943–1977. Författaren menar inledningsvis att det internationella perspektivets betydelse för de svenska kommunisternas ideologiska uttalanden inte har beaktats tillräckligt av icke-marxistiska forskare (s 1). Till denna senare grupp hör helt uppenbart Håkan Holmberg. Den mark han har att bryta är tidigare delvis beträdd av ett fåtal forskare som genomfört större undersökningar. Därtill finns ett flertal översiktsverk och åtskilligt debattmaterial.

1

Holmberg behandlar de svenska kommunisternas inställning till politisk demokrati och förändringar i denna inställning från den kommunistiska internationals upplösning 1943 till den senaste större utbrytningen ur VPK 1977. Den "klassiska" kominternkommunismen används som jämförelsenorm för att fastställa i vad mån enskilda eller grupper av kommunister sökt överskrida de tidigare gränserna.

Som förklaringar till ideologiska förändringar använder Holmberg: internationella större händelser, utvecklingen i den kommunistiska rörelsen internationellt samt förändringar i den svenska inrikespolitiska situationen. Det har hävdats, bl a av Karl Popper, att den kommunistiska idétraditionen är starkt benägen att använda sig av olika sk immuniseringsstrategier.¹ Härigenom skulle den kommunistiska idétraditionen efter Marx inte uppfylla de krav som måste ställas på en vetenskaplig teori. Leszek Kolakowski har framhållit att termen "vetenskaplig socialism" innebär att både socialismen som mål och medlen för dess förverkligande är vetenskapligt betingade. Sålunda har ett partis framgångar betraktats som bevis för att det egna handlingssättet stått på vetenskaplig grund.² Håkan Holmberg konstaterar redan i inledningen av sin bok att då kommunistiska partier i vissa länder varit framgångsrika i sin strävan att ta den

politiska makten har den kommunistiska idétraditionens analyser och praktiska rekommendationer skyddats från kritisk granskning. Härigenom har de svenska kommunisterna haft endast obetydliga möjligheter att anpassa den egna ideologin till den svenska samhällsutvecklingen. Men då den kommunistiska idétraditionen är så starkt inriktad på maktövertagandets problematik kan stora dagspolitiska skillnader tänkas från parti till parti. Detta behöver dock inte innebära några ideologiska förändringar, d v s en förändrad syn på de nya samhällsformers socialismens skapelse (s 3). Redan med detta konstaterande aviserar Holmberg undersökningens resultat.

Avhandlingens olika kapitel penetrerar olika tidsperioder och är upplagda på samma enhetliga sätt. Där behandlas med utgångspunkt i den internationella och svenska bakgrunden synen på 1) det existerande svenska samhället och på 2) det socialistiska samhället. Dessa huvudsakliga områden delas upp i följande undergrupper:

- 1 a) inställningen till det rådande parlamentariska styrelseskicket i Sverige.
- b) synen på vägen till den politiska makten och den socialistiska samhällsordningen.
- 2 a) synen på staten, proletariats diktatur etc
- b) partisystem, val och opposition
- c) medborgerliga fri- och rättigheter, i första hand yttrande- och tryckfrihet samt organisationsfrihet

Det material Holmberg åberopar utgörs av ledare och politiska artiklar i den kommunistiska pressen, partiprogram, programförslag, böcker och broschyrer som utgivits i anslutning till partiverksamheten samt debattartiklar i annan press av framträdande kommunister. Varken riksdagsmaterial eller VPK:s eget arkiv har använts då det inte ansetts tillföra undersökningen något. Till detta finns anledning återkomma längre fram.

2

Holmberg går kronologiskt igenom den kommunistiska synen på demokratin och socialismen. Det leder till slutsatsen att SKP/VPK:s ideologiska reaktioner på förändringar inrikes, utrikes och inom den kommunistiska världsrörelsen har varit betydligt mer komplicerade än ett stegvis övergivande av den "klassiska" kommunismens ståndpunkter (s 215). Vidare konstaterar Holmberg att delaktigheten i en kommunistisk världsrörelse och övertygelsen om att vara instrumentet för kapitalismens avskaffande medför att ett kommunistiskt parti kan "genomföra snabba och dramatiska taktikförändringar beroende på 'hur läget i klasskampen' uppfattas vid olika tidpunkter." Således menar Holmberg att även

om ett kommunistiskt parti "under lång tid" omfattat teorin om en fredlig och parlamentarisk väg till socialism, behöver detta inte innebära att partiet tagit steget över till en principiellt parlamentarisk eller revisionistisk ståndpunkt (s 215).

Den avslutande slutsatsen blir att valet mellan en fredlig eller våldsam väg till makten bestäms av styrkeförhållandena i klasskampen, internationellt och i det egna landet. "Här kan bedömningen starkt skifta mellan olika kommunistiska grupper, men principen om det egna partiets ledande roll i den samhällsomvandling som skall ske, delas av alla" (s 218). Holmberg menar att man har misslyckats lösa problemet att kombinera politisk pluralism med en bevarad ledande roll för det kommunistiska partiet. Den svenska kommunismens utveckling under efterkrigstiden kan därför beskrivas som en stegvis fördjupad politisk kris, anser Holmberg. "De försök att lösa krisen som hittills presenterats har alla fallit av samma orsaker – behovet att hålla fast vid partiets ledande roll såväl under som efter det socialistiska maktövertagandet."¹¹

3

I sin motivering till undersökningens tidsgränser anger Holmberg att Kominterns upplösning 1943 var en stor händelse för kommunistpartierna runtom i världen. De fick nu för första gången lov att skriva egna partiprogram och befriades formellt från bindningarna med Moskva (s 10). Förvånande är här att Holmberg inte klarare uttrycker vad folkfrontepoken betydde för de kommunistiska partiernas möjlighet att agera utan att alltid inhämta Moskvans välsignelse. I en avhandling som utkom strax efter Holmbergs, och som också behandlar det svenska kommunistpartiets ideologi, hävdar författaren Kent Lindkvist att vid övergången från leninism till folkfrontsideologi var det i stort sett endast synen på partiets organisationsform som var helt densamma, "i övrigt finns skillnader på varje punkt".³ Man kan på goda grunder hävda att undersökningens första tidsgräns lättare kunnat motiveras om den dragits kring 1935.

Till detta sammanhang hör också valet av Kominternprogrammet som jämförelsenorm. I anslutning härtill hade beskrivningen av det kommunistiska demokratibegreppet med fördel kunnat fördjupas och likaså hade något kunnat sägas om vilken demokratiuppfattning som fanns inom SKP fram till 1943. Om man som Holmberg gör ett studium över flera decennier av en utveckling och jämför med en viss utgångspunkt, är det självfallet av vikt att denna utgångspunkt är noggrant preciserad och välmotiverad. Helheten skulle otvivelaktigt stegas upp betydligt om denna inledande beskrivning kompletterades.

4

Med Holmbergs arbetssätt ges artiklar och pressdebatt en hög prioritet när det gäller att fastställa den ideologiska utvecklingen. Emellertid är materialet uppenbarligen inte lika rikhaltigt under hela undersökningsperioden. Härigenom framskymtar ibland en viss risk för att det som fastställs vara en officiell partiståndpunkt kanske inte alls är det. Åtminstone måste man stundom sätta det ifråga på grund av källmaterialets begränsning. Detta gäller exempelvis beträffande reaktionen hos de svenska kommunisterna på Prag-kuppen 1948. Holmberg konstaterar att denna föränledde en rad kommentarer från kommunisthåll och exemplifierar med en artikel i Ny Dag skriven av Jörgen Jörgensen, sympatisör (ej medlem) till det danska kommunistpartiet. Holmberg anser att Jörgensens långa inlägg, som publicerades i SKP:s press utan genmäle, knappast kan uppfattas "som annat än ett ställningstagande från partiledningens sida till den uppfattning om den borgerliga demokratins värde som återspeglas i Jörgensens formuleringar. Till detta lägger Holmberg slutsatsen att även om SKP:s attityd, t ex till socialdemokratien, skärptes så återgick man för den skull inte till de ståndpunkter som hade intagits före kriget (s 28 f). Något belägg för slutsatsen presenteras ej.

Källmaterialet ger också i andra sammanhang ett mindre tillfredsställande intryck. I varje enskilt kapitel ställer Holmberg ett antal frågor som han söker besvara inom kapitlets ram. Som exempel kan nämnas några frågor angående perioden 1943–1948, bl a om partiledaren Sven Linderot under 1940-talets slutskede skulle ha önskat en längre gående självständighet gentemot den internationella kommunismen än vad partiledningen i övrigt gjorde. Det antyder nämligen Åke Sparring i sin undersökning "Från Höglund till Hermansson".⁴ Holmberg konstaterar att några belägg för att Linderot skulle hyst sådana önskemål inte finns i de uttalanden "som kunnat studeras". "Om några åsiktsskillnader fanns mellan Linderot och partiledningen i övrigt kan de knappast ha varit särskilt stora" (s 51).

Vidare kan som exempel nämnas behandlingen av frågan om varför SKP dröjde med att föra ut Kominforms politik 1947–48. Holmberg för fram den sannolika hypotesen att Kominform fick vänta tills efter valet 1948 eftersom den dittillsvarande enhetspolitiken varit så framgångsrik i röstetal räknat. Holmberg konstaterar sedan mycket riktigt att denna hypotes inte utesluter att partilinjens principiellt kan ha ogillats på sina håll (s 51).

Ett annat exempel där källmaterialet inte förefaller tillräckligt är i diskussionen om den interna kritiken av partiets linje 1944–48. Fastighetsborgarrådet i Stockholm, Set Persson, hörde till dem som häftigast kritiserade partiets enhetssträvanden med främst socialdemokraterna. Holmberg ställer frågan: Vilka åsiktsskillna-

der i demokratifrågan kan beläggas mellan Set Persson och SKP:s ledning? Som svar omnämner Holmberg att någon skillnad inte går att belägga, att Set Persson blev isolerad och att andra kritiker förmåddes ansluta sig till partiledningens linje. Han konstaterar också att detaljerna i konflikten, "vilka ligger utom ramen för denna undersökning", endast kan klarläggas med hjälp av internt material (s 76). Med tanke på undersökningens syfte är det dock tveksamt om "detaljerna", som kan antas innehålla motiveringar till ståndpunkterna, verkligen i detta fall ligger utom ramen för undersökningen.

Som helhet, vilket dessa exempel belyser, utgör avgränsningen av källmaterialet en begränsning då det gäller fruktbarheten i många av undersökningens delfrågor. Detta påverkar självfallet helhetsbilden.

5

Då det gäller materialet till undersökningen kan man, som framgått, resa vissa invändningar. Riksdagsmaterial och internt material har inte använts då det bedömts sakna intresse för undersökningen. Beträffande internmaterialet skriver Holmberg att de ställningstaganden han velat studera är sådana att de måste redovisas offentligt för att nå ut till partimedlemmar och väljare, dels för att bemöta kritik från andra politiska riktningar, dels för att klargöra skillnaderna gentemot andra grupper som också kallar sig kommunistiska. "Interna meningsmotsättningar som inte lett till offentlig polemik eller på annat sätt blivit kända utanför en mindre krets har inte ansetts tillhöra den kategori uttalanden som är relevanta för undersökningen" (s 10). Det betyder emellertid också att de interna överväganden som görs i frågor av partitaktisk karaktär aldrig kan bli föremål för Holmbergs granskning, såvida de inte blivit kända utanför en mindre krets. Det innebär att exempelvis partiledningens avvägningar i de fall där man var tveksam om handlingsvägen, och inte gav offentlighet åt sin tvekan eller splittring, inte alls behandlas av Holmberg. Avskärningen av internmaterial medför också att bakomliggande resonemang till offentligt framförda ståndpunkter inte kan komma fram. Det är därför Holmberg så ofta tvingas uttrycka sig med förbehåll då det gäller svaren på undersökningens mindre delfrågor. VPK:s arkiv är dessutom synnerligen rikhaltigt för perioden 1944–1956 med omfattande debattprotokoll från partistyrelsesammanträden och kongresser. Det är också lättillgängligt.⁵

6

I skildringen av tiden 1964–1977 framhåller Holmberg att partiet intog en mer självständig attityd till såväl socialdemokratien som Moskva. Denna "modernism" ledde

till att partiet genomgick accentuerade ideologiska motsättningar under den nya vänsterns och de internationella händelsernas påverkan. Under 1970-talet fanns, trots flera mindre gruppers uppbrott från partiet, en stor spännvidd mellan olika ståndpunkter inom partiet då det gäller de frågor Holmberg undersöker. Även om man bortser från de sk traditionalisterna, sedermera APK, fanns avsevärda olikheter inom VPK beträffande inställningen till den politiska demokratin.

Holmberg anser inte 1970-talets VPK vara ett revisionistiskt kommunistparti men väl självständigt i förhållande till Moskva och Östeuropa (s 213). Partimajoriteten gick emot den syn på förutsättningarna för övergången till socialism som gällde såväl för de östeuropeiska teoretikerna som för de stora kommunistpartierna i Syd-europa. "Ett skäl till detta står sannolikt att finna i den inrikespolitiska situationen, som innebar att det var nödvändigt att visa upp en revolutionär profil för att kunna konkurrera med de nya partibildande grupperna". Holmberg antar att majoriteten i partiet också ville visa upp en linje som tydligt avvek från den som företrädades av "traditionalisterna" "och som man menade bar skulden för partiets svårigheter". Den nya vänstern fick ett större inflytande på VPK än vad som var fallet med kommunistpartierna på kontinenten, "vilket innebar att det svenska kommunistpartiet betydligt lättare utsattes för påverkan från riktningar som inte kände någon spontan lojalitet till partiets traditioner eller till de kommuniststyrda staterna i Östeuropa" (s 213).

De förklaringar Holmberg företrädesvis använder (se punkt 1) innebär att han inte tillmäter socioekonomiska samhällsförändringar någon speciellt stor roll. Kent Lindkvist är av samma uppfattning⁶ medan Åke Sparring tvärtom hävdar att industrisamhällets välfärdsutveckling ger upphov till en reformistisk (revisionistisk) orientering inom de kommunistiska partierna.⁷ Även om man inte accepterar tanken på att den socioekonomiska utvecklingen generellt sett påverkar partiideologins grundläggande drag, bör den ändå inte avvisas på förhand som en betydelsefull faktor bakom de senaste decenniernas ideologiska motsättningar inom SKP/VPK. De av Holmberg nyttjade förklaringarna kan i detta fall inte kompletteras med internt material eftersom det inte är tillgängligt för denna sena tidsperiod.

För SKP/VPK:s senare utveckling borde dock det av Holmberg avvisade riksdagsmaterialet kunna användas. Visserligen är det sannolikt, som Holmberg påpekar, att det som sagts i riksdagsmotioner och debatter normalt endast varit omformuleringar av ståndpunkter som redan utvecklats mer utförligt i annat material men materialet kan ändå äga intresse. Det har vid partiundersökningar inte sällan en avsevärd betydelse i och med att det ger besked om partiernas verkliga handlingar och priori-

teringar inom den parlamentariska ramen. Hur ett parti som VPK utformar sin motionsverksamhet och därmed vilka grupper i samhället det prioriterar i de dagspolitiska kraven, framgår ur riksdagsmaterialet. Beskrivningen av VPK:s ökade oberoende gentemot socialdemokratin kan ges en ökad tyngd om det kan påvisas att man i riksdagen verkligen ändrade sina politiska krav från en "traditionalistisk" till en mer dagspolitiskt populär inriktning. Agerandet i riksdagen kan för VPK:s senare utveckling tillmätas större betydelse än för tidigare perioder eftersom det kan förmodas att detta agerande har ett samband med de förändringar i väljarbasen partiet genomgått sedan mitten av 1960-talet.

Ser man till väljarundersökningarna finner man att VPK under tiden från 1960-talets mitt genomgått stora förändringar i sin väljarbas. Under lång tid utgjorde industriarbetarna det dominerande inslaget i SKP:s väljarkår. Arbetarinslaget har dock minskat kraftigt under senare år. 1964 var 7 av 10 kommunistväljare arbetare. 1979 var endast 4 väljare av 10 arbetare. I stället har VPK, sedan mitten av 1960-talet, gjort betydande inbrytningar bland studerande och tjänstemän. Denna utveckling är emellertid begränsad till de unga väljarna. 1979 var mer än varannan VPK-väljare under 30 år. Störst andel fanns bland de unga högt utbildade väljarna. VPK:s stöd bland tjänstemännen är i huvudsak koncentrerat till yrken inom vård, utbildning och kultur. Dessa väljare stöder VPK i hög grad på partiets motstånd mot kärnkraft och dess engagemang i kvinno- och miljöfrågor. De äldre VPK-arbetarna står däremot åsiktsmässigt närmare socialdemokraterna.⁸

Denna förändring av väljarbasen har naturligtvis sin bakgrund i VPK:s politik. Uppenbarligen har VPK utformat sitt parlamentariska arbete så att det kunnat locka nya väljargrupper och hur detta gått till kan riksdagsmaterialet ge besked om. De nya väljargrupperna har rimligen kommit att spela en roll inom partiet, i synnerhet som grupperna vuxit avsevärt. Vilken roll de spelat och spelar kan inte fastställas utan föregående undersökning. Av andra undersökningar kan man, som framgått ovan, få fram vad i VPK:s politik som utgjort den största lockelsen på de nya väljarna.

Frågan är om VPK under 1970-talet verkligen kunnat utforma sin ideologiska profil utan att i varje stund begrunda vilken effekt den ena eller andra ståndpunkten skulle få på väljarstödet. Den ideologiska profilen kan då inte enbart gälla de taktiska dagspolitiska övervägningarna utan också de långsiktiga strategiska. Miljö-vänner och andra som lockats till VPK på partiets ståndpunkter i dagspolitiska frågor önskar nödvändigtvis inte en leninistisk grund för partiets långsiktiga strävanden. Om så är fallet har betydelsen av ett sådant synsätt rimligen ökat i och med att de grupper som kan

tänkas företräda det har ökat inom partiet.⁹ Denna hypotes stöder Holmbergs slutsats om att VPK sedan världskriget genomgår "en stegvis fördjupad ideologisk och politisk kris". Med användande av ett bredare material talar mycket för att denna tankegång kunnat ges en betydligt större tyngd. Med Björn Molins terminologi kunde man i så fall hävda att "popularitetsfaktorn" (här inriktningen på nya väljargrupper och hos dem populära ståndpunkter) fått en ökande betydelse för partiet varför trycket på "kontinuitetsfaktorn" (här den leninistiska revolutionära inriktningen) ökar. Molin hävdar att "när den av popularitetsfaktorn orsakade röstvinsten av en ståndpunktsändring är större än kontinuitetsförlusten, är ändringen motiverad".¹⁰

7

Sammanfattningsvis kan sägas att Håkan Holmbergs avhandling kunnat få en större tyngd och precision i slutsatserna om materialavgränsningen inte gjorts så snäv. Dessutom borde utgångspunkterna och jämförelsenormerna, som anges i inledningen, kompletterats. Undersökningen har emellertid också avsevärda förtjänster. Av särskilt värde är den konsekvens med vilken författaren hela tiden närmar sig sitt stoff. Genom den likartade uppläggnings av varje enskilt kapitel framgår tydligt de återkommande svängningarna i SKP/VPK:s ställning mellan å ena sidan följsamheten till Moskva och å andra sidan närmandena till socialdemokratien.

Som nämndes inledningsvis är Håkan Holmberg en icke-marxistisk forskare. Detta präglar självfallet valet av frågeställningar och också det sätt varpå frågorna besvaras. Det är till det västerländska gängse demokratibegreppet som Holmberg relaterar kommunistpartiet, vilket givetvis är relevant då partiet verkar i ett land och i en miljö där detta är vedertaget. Hans slutsats är att VPK inte har fullt ut bekänt sig till den politiska demokratin, i ovannämnd bemärkelse, helt enkelt därför att då skulle partiet inte längre vara kommunistiskt. Principen om partiets ledande roll vid övergången till socialism och tiden därefter har inte visat sig vara möjlig att kombinera med en aktiv beaktelse till den parlamentariska demokratin. Trots avhandlingens relativa brister visar Holmberg övertygande på riktigheten i denna sin huvudsakliga slutsats.

Hans Albin Larsson

Fotnoter och referenser

- 1 Popper, K, *Conjectures and Refutations*, London 1974, s 33 ff.
- 2 Kolakowski, L, *Main Currents of Marxism III*, Oxford 1978, s 523 ff.

³ Lindkvist, K, *Program och parti*, Lund 1982, s 180.

⁴ Sparring, Å, *Från Höglund till Hermansson*, Stockholm 1965, s 62 ff.

⁵ Lindkvist, K, *De politiska partierna i Sverige*, Arkivsituationen, Stencil statsvet inst i Lund 1978, s 2 f.

⁶ Lindkvist 1982, s 186.

⁷ Sparring, s 24 f.

⁸ Sveriges officiella statistik, *Allmänna val och Holmberg, Sören, Svenska väljare*, Göteborg 1981.

⁹ Den återkommande diskussionen har i de flesta fall förts under deltagande av personer som inte är arbetare. Ambivalensen inom partiet leder stundom till avhopp av framträdande personer som inte sällan motiverar sin åtgärd med partiets oförmåga att lämna leninismen och klargöra sin inställning till politisk demokrati. Exempelvis Per Kågesson, *Taktik & Strategi, Varför bara ett femprocentsparti?*, Socialistisk Debatt 1981:4.

¹⁰ Molin, B, *Tjänstepensionsfrågan*, Lund 1967, s 146. Kent Lindkvist gör i sin undersökning (Lindkvist 1982) en genomgång av finala förklaringar till SKP:s ideologitveckling, bl a med hjälp av Molins modell, s 192 ff.

RONALD STEEL, *Walter Lippmann and the American Century*. Boston: Little, Brown and Company; Atlantic-Little, Brown Books, 1980. Paperback: New York: Vintage Books, 1981.

Det är allt vanligare bland USA:s samhällskritiker att se den amerikanska historien i ett "uppgång-och-nedgång"-perspektiv. Man antar att världsmakten USA är, som man säger, "over the hill"; det mesta och bästa är över. Skymtar framtiden över huvud taget erbjuder den i stort sett endast två möjligheter: antingen en svagt slutande utförsbacke, där USA:s makt i världen avtar sakta men säkert, eller ett enda apokalyptiskt fall ner i avgrunden i form av ett totalt kärnvapenkrig. Ur en sådan synvinkel försvinner både den rationalistiska, och hopploöst optimistiska, framstegstron samt den åtföljande, ofta fanatiska, tron på "vetenskapliga" lösningar på samhällsproblemen.

Även om domedagsfilosofi och handlingsförlamning lurar i förlängningen på denna pessimistiska och ibland cyniska historieuppfattning, så har det intellektuella klimatet i USA endast mått väl av den här utvecklingen. Av naturliga skäl är det varken studier av "framtiden" eller lösningar på "samhällsproblem", som är det centrala och intressanta från detta, något stoiska helhetsperspektiv. Det fruktbara och väsentliga ligger i stället i den nya kunskap om och de nya insikter i det förgångna och nutiden, som alltid följer i spåret på en historisk omvärdering. Nya infallsvinklar blir möjliga, gamla "bevisa-

de" teser visar sig ytliga och enfaldiga, allmängiltiga sanningar kläs av och ideologin står naken, gamla uttjade begrepp försvinner och en ny diskurs tar sin början. Kort sagt, verkligheten öppnar sig på nytt och tidigare oacceptabla tolkningar blir inte bara möjliga utan också önskvärda.

Ronald Steels biografi över Walter Lippmann är, utan att för den skull vara revolutionerande, ett intressant och läsvärt exempel på ovannämnda perspektiv. Som titeln – *Walter Lippmann and the American Century* – anger, sammanfaller från Steels utgångspunkt Lippmans liv med USA:s storhetstid. Lippmans unika karriär som journalist och politisk skribent tar sin början innan första världskriget när stormakten USA är i sin linda och avslutas i skuggan av Vietnamkriget, Watergate och våldsamma ras- och studentupplopp. Dessemellan har USA:s imperium fötts, mognat och försvagats och det karaktäristiskt amerikanska självförtroendet och den typiska framstegsoptimismen blivit så underminerade och fått sådana törnar att de endast lever kvar inom de mer reaktionära, om än starka, politiska strömningarna i dagens USA.

Man bör akta sig för att göra för mycket av USA:s maktförsvagning, speciellt idag, när den aggressiva patriotismen och antikommunismen på nytt fått vind i seglen, men argumentet har utan tvekan en viss tyngd och Lippmann såg under sitt långa och händelserika liv denna utveckling klarare än de flesta. Steels infallsvinkel ligger därför nära till hands och ger dubbel skörd: vi får i detalj följa det politiska händelseförloppet i USA under hela 1900-talet, samtidigt får vi en fängslande inblick i hur Amerikas mest inflytelserika och välkända politiske skribent såg på och deltog i detta skeende. Lippmans upplevelser och åsikter blir i Steels framställning, på gott och ont, det amerikanska århundradets liberala självmedvetande.

Lippmann, som så småningom skulle bli skeptisk till både över- och underklass, levde och rörde sig från vaggan till graven endast i det översta samhällsskiktet. Han var enda barnet i en judisk överklassfamilj från New York och fick en tidstypisk aristokratisk och kosmopolitisk uppfostran och utbildning. Vid Harvard tillhörde han den intellektuella och litterära innekretsen, läste humaniora med betoning på filosofi; Santayana och William James var hans lärare och han tog sin examen 1910, tillsammans med bland andra T.S. Eliot och revolutionären John Reed.

Efter en kortvarig och något pubertetsbetonad flirt med socialistiska idéer utvecklade Lippmann en slags oberoende liberal realism som sitt kännemärke. Hans åsikter skulle komma att pendla både åt höger och vänster, men aldrig utanför den amerikanska liberalismens ram. Socialisterna på USA:s politiska vänsterkant på 10- och 20-talen var alltför utopiska och världsfrånvända för

Lippmanns rationella och sarkastiskt skeptiska attityd. Lippmann ville i stället vara nära händelsernas centrum och, om möjligt, dessutom själv påverka politiken. Han hade siktet inriktat på maktens inre cirkel, på vars periferi han såg sig själv stå. Under hela sitt liv var det framför allt maktproblem – USA:s roll som världsmakt, presidentens roll och makt, elitens handlande och ansvar, osv – som fascinerade honom.

Redan 1913 skrev han en uppmärksammas impressionistisk liten bok, *A Preface to Politics*, där han propagerade för en allmänt experimentell och progressiv syn på USA:s politik. Lippmann trodde på starkt ledarskap, en stark federal regering och offentligt kontrollerade men privatägda storföretag. Boken gav Lippmann ett jobb som politisk skribent på *New Republic*, en nystartad progressiv, icke-socialistisk veckotidskrift, som bl a blev ett språkrör för en "ny nationalism", för ett modernt, rationellt och effektivt USA.

I en rad artiklar och i sin andra bok, *Drift and Mastery* (1914), skisserade Lippmann sin syn på USA:s samtid och framtid. Det är ett perspektiv där rationalism, vetenskap, samhällskontroll och expertis samverkar till att skapa ett reformistiskt och högeffektivt Amerika. Tonen är optimistisk, men samtidigt kan man skönja en viss existentiell oro. "Vi är alla immigranter i den industriella världen" skrev Lippmann i en välformulerad fras; vi känner oss inte hemma i våra egna upplevelser, vi vet inte vart vi är på väg.

Under första världskriget var Lippmann en av medlemmarna i den grupp som utarbetade Woodrow Wilsons "fjorton punkter" inför fredsförhandlingarna i Versailles, och han hjälpte även till med att sprida amerikansk propaganda, typ Wilson, i Europa. Han blev emellertid snart desillusionerad inför Wilsons naiva fredssträvanden och när han efter kriget återvände till *New Republic* skrev han flera artiklar, där han attackerade Wilsons idealism och "demokratiska" diplomati. Som Steel påpekar, glömde Lippmann gärna sina egna tidigare ståndpunkter om de inte längre passade honom eller tiden. Han var en händelsernas och pragmatismens man och satte inte principer och konsekvens speciellt högt på sin värdeskala.

Hela Lippmanns författarskap var en intim reaktion på politiska händelseförlopp och präglades för det mesta, och inte nödvändigtvis negativt, av stundens ingivelse och hetta. I pressen förde han en offentlig dialog med makthavarna och det var alltid underförstått att de lyssnade. I sina böcker utvecklade han ett mera historiskt och teoretiskt resonemang, men även här satte ofta en snäv tidsanda sina spår.

Före kriget hade Lippmann haft en konventionellt demokratisk åsikt om "folkopinionen": om bara pressen och politikerna gjorde sitt genom att offentliggöra "fak-

ta" och information på ett objektivt och vederhäftigt sätt, så kunde allmänheten fatta både rationella och intelligenta beslut. Lippmanns erfarenheter med bla krigspropaganda fick honom att ifrågasätta denna demokratiteoris kärna. Han hade upptäckt att folkopinionen snarare styrdes av fördomar, känslor och vanor, samt att pressens roll var begränsad och i sig själv fördomsfull och partisk. I ett modernt teknologiskt samhälle fanns det inga möjligheter för folkmajoriteten att ta ställning till de flesta politiska problemen; världen hade blivit alltför komplicerad, och svaren på samhällsfrågorna låg bortom allmänhetens horisont.

Lippmann lade fram dessa teser i två böcker på 20-talet, *Public Opinion* (1922), hans mest inflytelserika alster, och *The Phantom Public* (1925). Han inledde här en debatt, som fortfarande är aktuell och vad det gällde frågeställning och infallsvinkel förekom han de amerikanska statsvetarna med ett kvartssekel.

Vem kunde då ha insikt i de viktiga politiska problemen? Lippmanns svar i *Public Opinion* var enligt honom själv baserat på en nödvändig realism. Allmänhetens intresse kunde endast säkras genom en högt utbildad och superrationell elit, en välmeriterad överklass, som genom sin intelligens och utbildning hade möjlighet att överblicka och förstå de invecklade politiska förhållanden som rådde. Denna intellektuella artistokrati skulle sedan presentera och rekommendera alternativ till sittande kongress och administration, som i egenskap av folkrepresentanter i sin tur fattade de slutgiltiga besluten. Det gällde att skapa en betryggande distans mellan massan och eliten, utan att för den skull överge den demokratiska valproceduren. Skalet borde vara demokratiskt, om man så vill, medan innanmätet måste fyllas av eliten.

Medan styrkan i Lippmanns argumentering låg i en hälsosam skeptisk attityd till "folkets vilja" och till pressens roll som informationsorgan, var svagheten den att, som Steel betonar, den styrande klassen inte hade de egenskaper, som Lippmann tillskrev den. Tvärtom föreföll den lika irrationell, kortsynt och självisk som vilken folkmajoritet som helst. Det fanns givetvis ingen garanti att den så kallade eliten, hur välutbildad den än var, tillvaratog "nationens intresse". Senare skulle Lippmann själv modifiera sin egen teori och inta en kritisk hållning till både folk och elit; av två onda ting var dock den senare alltid det minst onda.

Under 20-talet arbetade Lippmann som ledarskribent på den liberala dagstidningen *New York World*. När den lades ner 1931 gick han över till den betydligt mer konservativa *Herald Tribune*, där han började sin berömda politiska spalt "Today and Tomorrow". Steget till *Tribune* speglade hans politiska utveckling, men framför allt gav den nya anställningen Lippmann snabbt en unik

position inom den amerikanska pressen. Efter ett år hade "Today and Tomorrow" köpts av ett hundratal tidningar med en sammanlagd upplaga på tio miljoner. Så småningom skulle spalten tryckas i över tvåhundra dagstidningar.

I och med "Today and Tomorrow" blev Lippmann en enmansinstitution och maktfaktor i den amerikanska politiken. Hans popularitet var baserad på en klar och personlig stil, i kombination med bredd och djup i tolkningarna; han gav allmänheten ett förklarande och övertygande perspektiv på de dagspolitiska händelserna. Politiker och makthavare kunde därför aldrig helt ignorera Lippmanns åsikter och de stod ofta i nära kontakt med honom. Men priset för att ha ett finger med i spelet var givetvis att Lippmann tvingades hålla sig inom de etablerade åsiktsramarna. Överskred han dessa, förlorade han omedelbart sitt inflytande. Detta var emellertid inget större problem för Lippmann. Han var, som sagt, en konventionernas man.

Paradoxalt nog nådde Lippmann sin berömmelse i depressionens Amerika, då liberala och konventionella patentröslösningar inte längre klarade av de ekonomiska och politiska problemen. Själv hade Lippmann inget originellt att erbjuda i fråga om krislösningar, men hans skeptiska attityd till folket och de folkvalda intensifierades. Ett tag lekte han även med tanken om ett mera auktoritärt statskick för USA. Han uppmuntrade till exempel Franklin D. Roosevelt, som han stödde fram till 1936, att ta till diktatoriska medel för att lösa krisen.

Samtidigt var dock Lippmann ytterst kritisk till de totalitära tendenserna i Europa. Han tog tidigt avstånd från fascismen och stalinismen och uttryckte sin rädsla inför en stark centraliserad statsmakt. Det fanns en motsättning här, som Lippmann inte riktigt kunde ta sig ur och för vilken han också fick ta emot en del kritik. Steel betonar Lippmanns oro över att det inte tycktes finnas något liberalt alternativ till fascism och kommunism på 30-talet.

Utrikespolitiskt drog Lippmann konsekvenserna av sin obeslutsamhet och rekommenderade en väpnad neutralitet. Mer än så ville han inte binda sig. Framtiden fick utvisa vilken fot Amerika borde stå på. En sak var han däremot säker på: USA hade inga vitala intressen i Asien. Han yrkade på amerikanskt tillbakadragande från Filippinerna och Kina. Stilla havet var av strategiskt intresse och borde försvaras med hjälp av en stark flotta, men USA måste till varje pris undvika militär inblandning i ett asiatiskt landkrig. För Lippmann var Europa USA:s enda viktiga "intressesfär". Det gällde att koncentrera de diplomatiska ansträngningarna i denna del av världen.

När tyskarna tågade in i Paris i juni 1940, förvandlades

Lippmans vaga "väpnade neutralitet" till "aktivt väpnat motstånd" och han inledde en hätsk kampanj mot de inhemska isolationisterna. Steel ger i detta sammanhang ett karaktäristiskt exempel på hur Lippman påverkade politiken. Tillsammans med Lord Lothian, dåvarande brittisk ambassadör i Washington, var Lippmann upphovsman till idén att USA skulle leverera de gamla jagare, som Churchill begärt och som England oundvikligen behövde för att hålla sjölederna öppna, i utbyte mot brittiska baser i bl.a. Västindien. Genom att betona att det var fråga om ett utbyte, samt genom att kalla det en "försvarståtgärd", undvek man neutralitetsfördragen och kongressens förbud mot vapenförsäljning. När planen väl var formulerad arbetade Lippmann intensivt bakom kulisserna för att få stöd för förslaget bland politiker och militär, samtidigt som han försökte påverka folkopinionen i samma riktning genom sina artiklar. Att Roosevelt fick igenom det hela berodde givetvis på en mängd andra faktorer också, men det är ändå ett typexempel på Lippmans centrala roll i den amerikanska politiken.

I två realpolitiska skrifter, *U.S. Foreign Policy* (1943) och *U.S. War Aims* (1944), presenterade Lippman sin syn på USA:s utrikespolitik och hur den borde utformas när kriget var slut. Lärdomen från första världskriget satt kvar: USA fick inte upprepa Wilsons misstag att basera efterkrigspolitiken och fredssträvandena på abstrakta principer och moralism. Säkerhet var baserad på makt och militär styrka, inte på ideologiska kullerbyttor. En moralisk utrikespolitik skulle, enligt Lippmann, lätt bli till en ursäkt för en imperialism à la Americana. Han upprepade sin tidigare ståndpunkt att USA borde begränsa sitt intresse till Europa och till flottbaserna i Stilla havet utan inblandning i Asien. "Nationell säkerhet" innebar ingenting mer. Samtidigt måste man acceptera att Sovjetunionen hade en liknande intressesfär i Östeuropa och att sormaktssamarbete var enda möjligheten till en varaktig fred. Förenta Nationerna satte Lippman ingen tilltro till; världssamhällets epok stod ännu så länge skriven i stjärnorna.

Det hör till en av Lippmans intressantare sidor att han aldrig helt accepterade det kalla krigets ideologi. Utan att ha några illusioner angående Sovjetunionens utrikespolitik insåg han att Moskva inte var ensam ansvarig för stormaktsbrytningen: Washington höll själv medvetet kollisionskurs och Lippmann varnade för hybris i en atombombsberusad Trumanadministration.

På hösten 1947 formulerade Lippmann, i fjorton artiklar, en insiktsfull och förebådande kritik av George Kennans mer eller mindre officiella kungörelse av USA:s "containment-politik" gentemot Ryssland. Att hejda Sovjetunionen varhelst den försökte inkräkta eller expandera var dömt att misslyckas. Det skulle enbart inne-

bära för USA en rad interventioner i stater i Rysslands periferi och stödjande av diktatoriska regimer av olika valörer, med det enda gemensamt att de påstod sig vara antikommunistiska. Förutom de strategiska svårigheterna varnade Lippmann för de ofantliga kostnader, pekuniära och politiska, en sådan utrikespolitik skulle dra med sig. Endast i Europa var Ryssland ett problem för USA och här gällde det att hitta en lösning där både Sovjetunionens och Västeuropas säkerhet garanterades. Artiklarna publicerades omedelbart i bokform under titeln *The Cold War*, en term som snabbt blev en hörnsten i den världspolitiska vokabulären.

Trots att Lippmann försvarade USA:s inblandning i Korea och själv var något av en antikommunist, stärktes sakta men säkert hans uppfattning att USA:s politik hade tagit en imperialistisk vändning samt att Washington i ökad utsträckning definierade "nationens intresse" i globala termer. Denna roll som världens polis kunde endast få ödesdigra följder och avslöjade USA:s oförmåga att acceptera sin begränsade makt. När Castro tog över på Cuba påminde Lippmann Eisenhoweradministrationen om varje nations rättighet att göra revolution. Washington varken kunde eller borde göra någonting åt den ofrånkomliga revolutionstendensen i Tredje världen. Denna utveckling hade inget med Moskva att göra och var inget hot mot USA:s säkerhet, menade Lippmann.

Detsamma gällde Vietnam. Ännu en gång hade USA blandat sig i ett strategiskt obetydligt lands inre angelägenheter. Lippmann bröt helt med Johnsonadministrationens politik och blev en av krigets mest betydelsefulla kritiker. Konflikten framkallade till och med en omvärdering hos honom av hela efterkrigstiden i en mer negativ riktning. Det rådde ingen tvekan längre i Lippmanns perspektiv: USA:s utrikespolitik var imperialistisk och hade förlorat kontakt med verkligheten, vilket kunde endast leda till fler felbedömningar av världsläget och ytterligare interventioner med efterföljande bakslag. När Lippmann 1967, efter 36 år, skrev sin sista "Today and Tomorrow"-spalt såg han enbart mörker på horisonten och den bilden hade inte förändrats när han i juni 1971 skrev sin definitiva sista artikel, drygt tre år innan han dog.

Han förblev emellertid ända till sin död en politisk "insider"; han identifierade sig med den amerikanska eliten och den etablerade ordningen. Det föreföll honom onaturligt att se samhället "utifrån", att ta en systemkritisk position. Hans kritik innebar aldrig några större ingrepp i maktpyramiden eller den härskande ideologin. Det var mera en fråga om betoning inom en snäv partipolitik; t.ex. olämpligheten av en viss presidentkandidat, eller en intern konflikt om vilken politisk metod, som bäst skulle leda till ett mål eliten redan var

överens om. Lippmann ville stå i rampluset, han ville påverka presidenten och andra makthavare, och han ville vara beundrad av både den folkopinion han ständigt kritiserade och den överklass han själv tillhörde.

Hans alienerade och kritiska inställning i slutet av 60-talet bör därför tolkas som en ideologisk kollaps; hans pragmatiska och realpolitiska världsåskådning räckte inte längre till för att få grepp på händelseutvecklingen. Även om han ofta kallades en filosofisk journalist låg nog hans största svaghet på det filosofiska planet och Steel ifrågasätter med rätta om Lippman verkligen hade någon genomtänkt politisk teori eller filosofi.

Problemen med de filosofiska argumenten hade visat sig redan på 50-talet i Lippmans mest ambitiösa teoretiska arbete, *The Public Philosophy*. Han hade arbetat med anteckningar och olika utkast till boken i sexton år när den slutligen kom ut 1955. Den var Lippmans försök att sammanfatta sin politiska filosofi. Ett tema i boken var vid det här laget typiskt Lippmannskt: en alltför stark folkmajoritet höll på att underminera politiken i USA och Västeuropa. För mycket demokrati innebar ett paralyserat statsskick, som förr eller senare måste leda till någon form av totalitärt styre. Folket hade för stor makt, en makt de för övrigt inte kunde använda sig av på ett rationellt och ansvarsfullt sätt. Samtidigt hade den folkvalda regeringen alltför lite makt för att kunna regera effektivt och konsekvent. Bokens lösning på dilemmat var dels att stärka den verkställande makten, dels – häri låg det nya för Lippmann – att begränsa folkmakten på basen av en naturrettsideologi. Det var den senare som skulle återställa den rubbade maktbalansen. Med hjälp av en naturrettfilosofi, dvs att det finns en lag över och utom räckhåll för både folkmajoritet och härskare, skulle västvärldens nedgång och fall förhindras. Alla måste acceptera en begränsning av sitt politiska handlande för att det civiliserade samhället skulle kunna överleva och

förbättras. Vad naturreätten innebar mera konkret gav boken ingen upplysning om.

Teorin var lika elegant formulerad som den var ovanlig för 50-talets USA, men kritikerna lät sig inte övertygas och Lippmans vänner var ljumma i sin entusiasm. Bakom kunskapsbredden och det stilistiska bravurnumret låg vaghet och oklarhet; en filosofisk osäkerhet, som flera kritiker uppfattade det. Det nära nog teologiska naturrettargumentet stötte givetvis också på motstånd bland kritikerna. Lippmann fick ett nervsammanbrott i samband med utgivningen av boken och Steel menar att detta vittnade om att han kände till sin begränsning i förhållande till den politiska filosofin.

Hur som helst, Lippmann hade svårt att se helheter eller strukturella mönster i politiken. Klassintressen, ekonomiska motiv, byråkrati, militärindustriella komplex och teknokrati var aldrig centrala begrepp i hans världsbild. Detta begränsade utan tvekan hans analys. Han blev, till exempel, endast på omvägar anti-imperialist. Hans argument byggde enbart på kortsiktiga politiska faktorer. Han såg inte imperialismen utifrån ett längre historiskt perspektiv, eller som en konsekvens av kapitalismens ekonomiska tillväxtbehov eller marknadsexpansion.

Från vårt eget tidsperspektiv är det ändå i de utrikespolitiska och internationella diskussioner, som Lippmann är mest givande. Det är också här Steel är mästare. En kristallklar och penetrerande prosa gör dessa kapitel till bokens absolut bästa.

Få läser idag Lippmans böcker och i en ny generation blir det bara forskare och akademiker som kommer att läsa honom. Han var en man av sin tid, varken mer eller mindre. Inget av detta gör emellertid Steels ytterst väl-skrivna och detaljrika bok mindre intressant. Tvärtom.

Folke Lindahl

Litteraturnotiser

Den offentliga sektorns kris i Sverige

"When the Swedes beat a retreat from Keynes that surely signals a climacteric."

Med det citatet från Andrew Shonfield inleder Peter Walters, lekturer vid universitetet i Liverpool en artikel i *Government and Opposition* Vol 19 No 1 Winter 1983 ("Sweden's Public Sector Crisis, Before and After the 1982 Elections"). Han fortsätter:

The loss of Keynesian innocence in the 1970s came to different countries in different ways. In Sweden it came comparatively late and abruptly when, in 1980, after six years in which public expenditure had grown from 46 per cent to 64 per cent of GDP, the coalition non-socialist government acknowledged that the budget deficit, amounting to 10 per cent of GDP, had reached crisis proportions. From 1980 the problem of curbing the recalcitrant deficit became a corner-stone of the non-socialists' economic policy. Eschewing any increase in the tax-burden, which it was committed to reduce, the government launched a comprehensive attack on public spending. Its persistence on this course in the face of protests that it was eroding the welfare state and tolerating rising unemployment was a major factor in its defeat in the general election of September 1982.

Frågan är vad socialdemokraternas återvändande till makten kan komma att betyda:

The return to office of the Social Democrats can be interpreted as evidence of Sweden's attachment to the old consensus supporting full employment and social welfare policies. But viewed in the context of the events leading to the deficit crisis of 1980 and the debate on the role of the public sector which the crisis precipitated, the present juncture of Swedish politics is more complex. A new ideological dimension has entered political debate – evident in attacks on the public sector by the Conservatives and organized business, and its defence by some Social Democrats and trade unionists. Moreover the election showed the continuing polarization of the electorate; the Conservatives, the most explicitly anti-public-sector party, gained a slightly larger swing in its favour than in fact did the Social Democrats. At the same

time there is evidence at elite level at least of a new consensus emerging, based on a readiness to concede that the principles and practices of the public sector are in need of revision, yet essentially constructive in its criticism.

Längre fram i artikeln tar Walters också upp löntagarfondsfrågan:

The unions' position is much less equivocal on another issue which is a source of some anxiety within the Social Democratic Party. This is the problem of the wage-earners' funds which came into prominence in 1981 when the party under strong union pressure adopted a modified version of the proposal first made by the LO in 1976. It is proposed that a proportion of private firms' profits should be put into funds partly administered by the unions which would be used to buy equity in the firms. Its reemergence in the context of the public sector crisis is having a significant impact on current Swedish politics. Originally a call for economic democracy, the case for the funds has been given a new dimension reflecting the concern about industrial decline which has emerged in the intervening years. The funds are now justified far more in terms of their potential for increasing industrial investment. The unions' enthusiasm for the scheme, shared by many Social Democrats, has been intensified, moreover, by the sense that in a period when economic problems have become apparently more intractable and the welfare state is due for a phase of consolidation, if not retrenchment, the funds are a radical innovation satisfying the need to maintain the momentum of Sweden's labour movement. To its supporters the funds proposal is a relevant and appropriate contribution to the present debate about the public sector because it will create new collectivist institutions in the mixed economy without resorting to the now suspect mode of nationalization and without increasing public expenditure.

Efter att ha summerat resultatet av höstens val skriver Walters avslutningsvis: "Swedes may be wondering whether their economic base is sound enough to sustain their high level of social and economic welfare. They may flirt with the language of Chicago, but the evidence

of the 1982 elections suggests that they are far from ready to implement its precepts.”

Ny vetenskaplig tidskrift om bostads- och planeringsforskning

I februari 1984 utkommer första numret av *Scandinavian Housing and Planning Research*, SHPR. Tidskriften, som är engelskspråkig, utges på initiativ av Statens institut för byggnadsforskning i Sverige, Statens byggeforskningsinstitut i Danmark, Norsk institutt for by- och regionforskning, samt inrikesministeriet i Finland.

SHPR öppnar nya möjligheter att presentera resultat från samhällsvetenskapligt inriktad forskning om bostads- och planeringsfrågor. De 4 numren per årgång kommer att innehålla vetenskapliga artiklar, kortare notiser om forskning och faktisk utveckling, samt recensioner av böcker. SHPR vill också vara ett forum för en på forskningsresultat baserad debatt om bostadsfrågor och planering i de nordiska länderna.

SHPR vänder sig till en bred internationell publik av samhällsvetenskapliga forskare liksom till arkitekter, stads- och regionplanerare, beslutsfattare och administratörer som på olika sätt är praktiskt engagerade i att formulera och genomföra åtgärder inom bostadssektorn och den fysiska planeringen.

För SHPR svarar en redaktion bestående av 2 ledamö-

ter från vart och ett av länderna. Ledamöterna är alla aktiva forskare inom tidskriftens ämnesområde. Till SHPR är också knutet ett Advisory Board, bestående av 8 erfarna forskare och praktiker.

Redaktionen välkomnar bidrag i form av artiklar på engelska – 15–20 sidor i A4-format med dubbelt radavstånd – kortare notiser samt recensioner. Under våren 1983 utsänds ett upprop med information om *Scandinavian Housing and Planning Research* till nordiska forskare och praktiker liksom till organisationer, sammanslutningar och myndigheter som är aktiva inom tidskriftens ämnesområden.

Information om den nya tidskriften lämnas också av redaktörerna för *Scandinavian Housing and Planning Research*

Anders Gullberg, sociolog, Nordiska institutet för samhällsplanering, Skeppsholmen, S-111 49 Stockholm, 08-24 63 00

Lennart J Lundqvist, statsvetare, Statens institut för byggnadsforskning, Box 785, S-801 29 Gävle, 026-10 02 20 (huvudredaktör)

dit också bidrag i form av artiklar eller förslag om artiklar samt korta notiser och bokrecensioner kan översändas. Förslag om viktigare böcker som bör recenseras i SHPR mottages också.